

SAMTÍNINGUR

ÓLAFUR HALLDÓRSSON

LANDNÁM ÞÓRÓLFS MOSTRARSKEGGS OG AUÐAR DJÚPÚÐGU

I

FRÁSAGNIR af landnámi Þórólfs Mostrarskeggs í *Eyrbyggja sögu* og í þremur gerðum *Landnámabókar* eru, að því er mér virðist, ekki allar þar sem þær eru séðar. Í Melabók stendur aðeins þetta: ‘Þórólfr Mostra(r) skegg nam land frá Stafá til Þórsár [ok] bjó í Hofsvági.’ (*Íf.* I, 124). Í Sturlubók og Hauksbók er frásögnin aukin til muna með endursögðum texta *Eyrbyggju*.¹ En *Eyrbyggju* og Landnámabókum kemur saman um landnámsmörk Þórólfs Mostrarskeggs og nefna þau réttisælís (þ.e. ytri mörk á undan hinum innri): *Eyrbyggja*: ‘útan frá Stafá² ok inn til ár þeirar er hann kallaði Þórsár’ (réttisælís) (*Eyrb.* 2003, 13); *Landnáma*, Melabók: ‘frá Stafá til Þórsár’; Sturlubók og Hauksbók: ‘frá Stafá inn til Þórsár’ (réttisælís, sjá *Íf.* I, 124–25).

Í Sturlubók og Hauksbók (og Melabók svo langt sem hún nær) eru talin landnám og þeir sem þau lönd byggðu inn eftir norðanverðu Snæfellsnesi allt til Langadalsár og Þórólfur Mostrarskegg nefndur þegar að honum kemur í röðinni. Og þar kemur í Stb og Hb þessi athugasemd: ‘Fjórðrinn var þá byggðr lítt eða ekki.’ (*Íf.* I, 125). Hinsvegar er augljóst, að í *Eyrbyggju* er gert ráð fyrir að Þórólfur hafi fyrstur manna numið land við Breiðafjörð. Henn gefur firðinum nafn, nemur land þar sem Þór lætur öndvegissúlur hans reka að landi, en þar eru, eins og áður segir, mörk land-

1 Björn M. Ólsen. *Aarbøger* 1905, 81. Þar sem hér á eftir er vísað til *Eyrbyggju* er texti tekinn eftir útgáfu Forrest S. Scott í EdArn Series A. Vol. 18, Kh. 2003, texta sem þar er tekinn eftir AM 309 4to. Stytt *Eyrb.* 2003.

2 Nafn árinna er ugglaut dregið af því, að þar hefur verið stungið niður staf til að helga mörk milli landnáms Bjarnar austræna og (heimabóls?) Þóróls Mostrarskeggs, sjá *Íf.* I, 224–25 (nmgr. 5) og 230–31.

náms hans nefnd hin sömu og í Landnámabókum, en þessari athugasemd bætt þar við: ‘ok byggði þar skipurum sínum.’ (Eyrb. 2003, 13).

Mig grunar að þessar athugasemdir í *Eyrbyggju*, Sturlubók og Hauksbók séu ættaðar úr elstu gerð *Landnámu*, orðrétt sú sem er í *Eyrbyggju*, en reynt í *Landnámu* að láta það sem þar segir ekki koma í bág við það sem áður hafði verið skráð. Ef landnám Þórólfs hefur einungis verið Þórsnesið frá Stafá til Þórsár hefur það varla nægt til að hann gæti byggt þar skipverjum sínum, og ef hann hefur komið að norðanverðu Snæfellsnesi ónumdu mundi hann naumast hafa látið sér Þórsnesið eitt nægja. En ef líkindi eru til að svo hafi staðið í elstu ritaðri heimild um landnám hans, að hann hafi numið meira land en Þórsnesið eitt, þá verður að huga að því hvaða landsvæði sé líklegt að hann hafi numið og hvar ytri og innri mörk þess hafi verið. Líklegast þætti mér að sú hafi verið raunin og ytri mörkin hafi verið við Grundarfjörð, eða öllu fremur við Grundará, en hin innri við Langadalsá. Þá hefur Kirkjufell í Grundarfirði (sem ekki er að vita hvað hefur heitið fyrir kristnitöku, sjá bls 392) og Helgafell verið eins og útverðir landnámsins.

Í *Landnámu* er Vestarr Þórólfsson nefndur fyrstur þeirra manna sem námu lönd austan Grundarfjarðar, og síðan er farið réttsælis allt til Langadalsár (Óss, Melabók), en í *Eyrbyggju* eru aðeins nefndir þeir Björn austræni og Vestarr, og Björn talinn fyrstur landnámsmanna á eftir Þórólfi Mostrarskegg og tekið fram að hann hafi numið land *með ráði Þórólfs* (Eyrb. 2003, 18–19). Þess er ekki getið í *Landnámu*; þar er heldur ekki sagt á sömu leið frá landnámi þeirra Björns austræna og Vestars:

Björn austræni. *Eyrbyggja* (sjá *Eyrb.* 2003, 19): ‘útan frá Stafá ... á milli ok Hraunsfjarðar’ (andsælis). *Landnáma*, Melabók: ‘frá Hraunsfirði til Stafár’; Stb, Hb: ‘á milli Hraunsfjarðar ok Stafár’ (réttsælis, sjá *Íf.* I, 122).

Þarna er *Eyrbyggja* ein um að nefna innri mörk á undan þeim ytri, en því er breytt í Melabók, Sturlubók og Hauksbók.³

3 Í Melabók, blaði 2ra, línu 25, stendur þetta: ‘Vestarr hiet *maðr son þorolfr blaudzu skalla hann atti fpaunu...*’ ‘Sponu’ stendur einnig í eftirriti Jóns Erlendssonar af Hb (*Íf.* I, 119). Þarna er ‘p’ í ‘fpaunu’ mislestur fyrir engilsaxneskt v (‘p’), sem bendir til að forrit (eða erkirit) Melabókar hafi verið frá 13. öld, og gæti jafnvel verið frá því um 1200. Sbr *Íf.* I, 118, nmgr. 1.

Í *Eyrbyggju* ber handritum sögunnar ekki saman um heiti annars af mörkum landnáms Vestars, né heldur hvort hann hafi numið land fyrir utan þau eða innan:

Vestarr: Eyrb. 2003, 20–21: ‘fⁱ uð huala f.’ (fyrir útan Hvalafjörð).
 – AM 445 b 4to (Melabók): ‘firir vtan vthvala fiððð’ (fyrir útan Úthvalafjörð). – AM 448 4to (eftirrit af Vatnshyrnu): ‘firir jñāñ urthvala|la fiord’ (fyrir innan Urthvalafjörð). – AM 447 4to: ‘firer jñāñ wthualafiorð’ (fyrir innan Úthvalafjörð).⁴

Það sem Ólafur Lárusson segir um Urthvalafjörð á bls. 94 í sinni bók, *Landám á Snæfellsnesi*, er ekki allskostar rétt. Í eftirriti Árna Magnússonar (AM 214 8vo) af því sem lesið varð af eldri blaðræksnum með kirkju- og fjarðatali Páls Skálholtsbiskups Jónssonar stendur ekki ‘Urthvalafjörður’, heldur ‘Urthola fiordur’ (f. 13v) og á blaðsnepli sem nú er á milli f. 20 og 21 og virðist raunar vera úr því handriti sem Árni fór eftir, stendur skýrum stöfum: ‘v2t hólafio2dv2’, en síðar í fjarðatalinu (f. 64v) stendur ‘ut hvala fiordur’. Þar virðist Árni fyrst hafa skrifað ‘hvola’, en síðar skrifað ‘a’ með dekkra bleki yfir ‘o’. Þar af leiðandi þori ég ekki að leggja til að Urthvalafirði sé útrýmt úr texta *Eyrbyggju*, en sé hann friðlýstur þar verður að gera ráð fyrir að Úthvalafjörður sé draugorð.⁵

Orðið urthvalur fær reyndar staðist. Á fyrstu öldum byggðar á Íslandi var rostungur ekki talinn til sela, heldur hvala, og nefndur rosmhvalur. Við hann er kennt Rosmhvalanes á norðanverðu Reykjanesi. Vel má vera að orðið urthvalur hafi verið haft um kvendýr (kæpu) rostungs, og áreiðanlega hafa staðir þar sem *urthvalir* kæptu verið nefndir Hvallátur.⁶ Á Breiðafirði er eyja ein sem heitur Hvallátur, og alls ekki ólíklegt að urthvalir þeir sem þar kæptu hafi áður haft viðdvöl í Urthvalafirði.

Athyglisverð athugasemd um landnám Vestars er í lýsingu Setbergs-sóknar á Snæfellsnesi, sem Helgi Sigurðsson, prestur á Setbergi, tók saman 1873, prentuð í *Sýslu- og sóknalýsingum III*, 237–311. Þar stendur þetta um Kolgrafafjörð í upphafi neðanmálsgeinar 3 á bls. 255:

4 Ég sé ekki betur en að ‘Vi’ í ‘Vithuala fiord’ í texta sem er tekinn eftir 447, á bls. 20, l. 6, í *Eyrb.* 2003, sé mislestur fyrir ‘w’.

5 Ólafur Lárusson getur þess að almennt sé talið ‘að Urthvalafjörður hafi verið hinn ytri hluti Kolgrafafjarðar.’ *LandnSnæf.*, 94.

6 Sjá grein Bjarna Einarssonar: Hvallátur. *Gripla VI*. StÁM, 1984, 129–134. Endurprent í *Mælt mál og forn fræði*. StÁM, 1987, 26–31.

Fjörður þessi inn að nefndum Oddum hét eftir landnámstíð án efa (eða líklega) Urthvalafjörður, en seinna Hvalafjörður og seinast Hvalfjörður, og hefi ég heyrt einstöku eldri menn rofa í nafn þetta.

Nafnið Urthvalafjörður hefur Helgi prestur haft úr útgáfu Guðbrands Vigfússonar af *Eyrbyggju* 1864, og sú ályktun hans að Hvalafjörður hafi verið nafn á firði þeim sem nú heitir Kolgrafafjörður hygg ég að sé ekki út í bláinn, og augljóst er að fjörðurinn er nefndur sem innri mörk landnáms Vestars. Ytri mörk landnámsins eru ekki nefnd í *Eyrbyggju*, en í Sturlubók *Landnámu* segir að Vestarr ‘nam Eyrarlönd ok Kirkjufjörð’ og í Hauksbók ‘Eyrarland (-land) villa fyrir -lönd’) ok á millim Kirkjufjarðar ok Kolgrafafjarðar’. Í Melabók er texti afbakaður.

Ólafur Lárusson rekur í sinni bók (á bls. 89–93) heimildir um fjarðanöfnin Grundarfjörður og Kirkjufjörður og rök fyrir því að þau eigi við einn og sama fjörð. Þetta er augljóst, og einnig það, að nöfnin Kirkjufell og Kirkjufjörður eru yngri en nafnið Grundarfjörður og hafa ekki komið upp fyrr en eftir kristnitöku og byggingu kirkna, þegar menn hafa tekið eftir að fellid minnti á kirkju. En aldrei verður vitað hvað fellid hafi heitið áður.

Í *Eyrbyggju* er engin grein gerð fyrir landnámu utar á nesinu eða landnámsmönnum, enda koma þeir ekki við sögu nema Ormur mjóvi á Fróðá sem er sagður faðir Þorbjarnar digra. (*Íf.* IV, 27). Þar eru heldur ekki nefndir tveir menn sem í *Landnámu* eru sagðir hafa numið lönd á svæðinu milli Grundarfjarðar og Stafár: Kolur í Kolgröfum og Auðun stoti:

Kolur, Melabók: ‘Kolr hét maðr er nam land út frá Trøllahálsi ok út frá Fjarðarhorni, Borðeyri⁷ til Hraunsfjarðar,..’ — Stb, Hb: ‘Kolr hét maðr er nam land (land nam *Hb*) útan frá Fjarðarhorni til Trøllaháls ok út um Berserkseyri til Hraunsfjarðar.’

Auðun stoti, Melabók: ‘Auðun stoti hét maðr er nam Hraunsfjörð inn frá Svínavatni fyrir ofan Hraun til Trøllaháls; ...’ — Stb, Hb: ‘Auðun stoti .. (hann *Hb*) nam Hraunsfjörð allan fyrir ofan Hraun á milli (millim *Hb*) Svínavats ok Trøllaháls...’

Í *Eyrbyggju* og *Landnámu* segir frá Geirröði sem nam land fyrir innan (austan) Þórsá, innri mörk landnáms Þórólfs Mostrarskeggs:

7 Borðeyri er næsta víst að sé villa fyrir Berserkseyri, sjá *LandnSnaf.*, 96–97.

Geirröður. *Eyrb.* 2003, 21, *Íf.* IV, 11: ‘Maðr hét Geirröðr er land nam inn frá Þórsá til Langadals’ (réttisælis). — StbHb: ‘Geirröðr nam land inn frá Þórsá til Langadalsár;...’ (*Íf.* I, 127).

Í *Eyrbyggju* og *Landn.* Stb og Hb eru nefndir Finngeir og Úlfarr kappi sem komu til Íslands með Geirröði og hann gaf lönd, Úlfari: ‘umhverfum Úlfarsfell’ *Eyrb.* Melabók. — ‘tveim megin Úlfarsfells ok fyrir innan fjall.’ StbHb. Finngeiri, *Eyrb.* 2003: ‘hann bjó í Álftafirði’; *Landn.* StbHb: ‘Geirröðr gaf Finngeiri lönd upp um Álptafjörð;...’

Í *Landnámu* M er Geirröður ekki nefndur, en aftur á móti er þar grein um Úlfarr kappa: ‘Úlfarr kappi nam land inn frá Þórsá, Álptafjörð ok Eyrarfell allt til Óss;...’⁸

II

Ég hef í tveimur ritum vikið að því sem segir af landnámsmörkum Auðar djúpúðgu í *Eiríks sögu rauða*, *Eyrbyggju*, *Landnámu* (Sturlubók) og *Laxdælu* (*Gím.*, 303–06; *Íf.* IV, *Viðauki*, 345–47). Í *Eiríks sögu* og Sturlubók er landnám Auðar sagt *milli Döggurðarár ok Skraumuhlaupsár*, nyrðra mark nefnt á undan hinu syðra og þar með farið andsælis, en í *Eyrbyggju* eru þau talin réttisælis. Í *Laxdælu* eru mörk landnáms Auðar ekki nefnd, einungis sagt að hún ‘fór um alla Breiðafjarðardali ok nam sér lönd svá víða sem hon vildi.’ (*Íf.* V, 9). Lönd sem hún fékk leysingjum sínum eru í *Laxdælu* talin andsælis á þessa leið: ‘Herði gaf hon Hørðadal allan út til Skraumuhlaupsár’ (ytri mörk). Síðan er farið andsælis að Erpi sem fékk ‘Sauðafellslönd á millum Tunguár ok Miðár...’ Því næst eru taldir andsælis Sökkólfur í Sökkólfsdal og Hundur í Hundadal, en þaðan farið réttisælis að landi Vífils í Vífilsdal (*Íf.* V, 10). Í Melabók *Landnámu* er Vífill nefndur *hinn fjórði leysingi Auðar* (*Íf.* I, 141) og augljóst að svo hefur einnig verið gert í þeirri heimild sem er stuðst við í *Laxdælu*: ‘Vífill hét þræll Unnar hinn fjórði; hon gaf honum Vífilsdal.’ (*Íf.* V, 10).

Líklegt er að í heimild sem höfundur *Laxdælu* hefur farið eftir hafi lönd sem Auður fékk leysingjum sínum verið talin andsælis eins og í elstu gerð

8 *Eyrb.* 2003, 20–21; *Íf.* I, 126–27. Björn M. Ólsen. *Aarbøger* 1905, 110–11, og um mismunandi frásagnir heimilda um Þórólf, Geirröð og Úlfar kappa, bls. 111–16; *Íf.* I, 126–27.

Landnámu.⁹ Kafli í *Landnámu* um leysingja Auðar djúpúðgu, og lönd sem hún gaf þeim er einungis varðveittur í Sturlubók. Í Hauksbók vantar þennan kafla og í brotinu úr Melabók er aðeins þetta eftir um Vífil: ‘Vífill hét hinn fjórði leysingi Auðar .. ; hann bjó í Vífilsdal ...’

Í Sturlubók (sjá *Íf.* I, 140–42) eru leysingjarnir og lönd sem Auður fékk þeim talin réttisælis í þessari röð: Ketill ‘frá Skraumuhlaupsá til Hörðadalsár’. — Hörður (Hörðadal). — Vífill (Vífilsdal). — Hundi (Hundadal). — Sökkólfur (Sökkólfsdal). — Erpur (Sauðafellslönd). En í heimild þeirri sem er stuðst við í Stb hefur Vífill verið nefndur síðastur af þeim sem Auður gaf lönd, sem er augljóst af þessari setningu: ‘Vífill hét leysingi Auðar; hann spurði þess Auði, hví hon gaf honum öngvan bústað sem öðrum mönnum.’ (*Íf.* I, 141). Björn M. Ólsen taldi að í elstu gerð *Landnámu* hefðu lönd sem Auður djúpúðga gaf vinum og leysingjum verið talin frá landnámsbæ hennar, Hvammi í Dölum, og í röð sem hafi tekið mið af landslagi.¹⁰ Að mínu viti hefur Björn áreiðanlega rétt fyrir sér að lönd þau sem Auður gaf sínum mönnum hafi í elstu gerð *Landnámu* verið talin frá landnámsbæ hennar, Hvammi í Dölum, en hinsvegar virðist mér einsætt að landslag hafi þar engu ráðið um röðina, heldur einungis það, að horfa frá þeim stað þaðan sem löndunum var úthlutað.

III

Sameiginlegt einkenni á því sem vænta má að í elstu heimildum hafi verið skráð um bústaði þá sem þau Þórólfur Mostrarskegg og Auður djúpúðga völdu sér í sínum landnámmum, er að út frá þeim hafa önnur landnám verið talin, á einn veg frá Hvammi, bæ Auðar, og væntanlega farið andsælis, en til beggja átta frá bæ Þórólfs, annars vegar líklega andsælis, en hinsvegar réttisælis. En því munar, að Auður gaf öðrum mönnum af sínu upphaflega landnámi, en þess er ekki getið í varðveittum heimildum um Þórólf. Samt sem áður verður að teljast líklegast að hann hafi numið land út eftir Snæfellsnesi allt til Grundarfjarðar og inn eftir nesinu til Langadalsár og fengið sínum mönnum, og öðrum er síðar komu, lönd innan þessara

9 Björn M. Ólsen. *Aarbøger* 1908, 151: ‘Efter min mening stammer de fleste af de paralleler, der findes mellem Laxd. og vore Landn.-recensioner fra den oprindelige Landnáma-tekst, som ligger til grund for disse og tillige for den Landn.-tekst, som Laxd. har benyttet.’

10 *Íf.* I, 141; Björn M. Ólsen, *Aarbøger* 1908, 158–163.

marka, en á það hafi ekki verið minnst í elstu gerð *Landnámu* af ótta við að þeir sem þá réðu fyrir landi á Þórsnesi (klaustrið á Helgafelli?) færu að nota þann fróðleik til að sælast eftir þessum jörðum.

Eftirmáli

Þessar hugleiðingar mínar eru að upphafi sprottnar af tilraun minni til að taka saman í varðveittum gerðum *Landnámu* öll dæmi um að mörk landnáma séu talin andsælis og sjá hvort þessi dæmi nægðu til að finna haldbær rök fyrir því að svo hafi verið gert í elstu skrifum um landnám á Íslandi. En ef hægt væri að benda á, þótt ekki væri annað en líkur, fyrir því að landnám og mörk landnáma hafi verið talin andsælis í elstu gerð *Landnámu* hafi því víðast hvar verið breytt í yngri gerðum (þó einna síst á Austurlandi), sökum þess að það minnti um of á fornan sið fjölkyngis-manna.¹¹ En ég komst að því að ekki væri vinnandi vegur að skera úr um hvort þessi hugmynd stæðist, nema hafa nægilega stór kort af landinu með engum örnefnum, utan þeim sem eru nefnd sem mörk landnáma og yngri nöfnum sem síðar hafa komið í stað hinna eldri. Best væri að fá slík kort tölvutæk á netinu. Þau myndu vera hin mestu þarfabing til ýmissa skynsamlegri athugana en þeirra sem ég var að gera mér að leik.

11 François-Xavier Dillmann. *Les magiciens dans l'Islande ancienne*. Uppsala 2006, 115–17.